

KULTÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIÁ
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 9

OBSAH

KRÁĽ, A.: Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii a jazyková kultúra	289
SABOL, J.: Hovorené slovo v rozhlasovom vysielaní	295
PALKOVÁ, Z.: Rozhlasový text a percepcia	298
HORÁK, G.: Nadpisy úvodníkov Pravdy	302
NÁBĚLKOVÁ, M.: O jazyku a štýle detských časopisov	305
ONDREJOVIČ, S.: Novinári o jazyku	309

Rozličnosti

Ohrievky. G. Horák	312
------------------------------	-----

Správy a posudky

Jubileum Štefana Peciara. I. Masár	313
Nemecko-slovenský slovník. J. Horecký	315
Nový dvojjazyčný frazeologický slovník. K. Buzássyová	316

Spytovali ste sa

Čajítko — čajenka. E. Rísová	319
------------------------------	-----

Napísali ste nám

Muráň — muránsky, Huta — — Hutná, nie Hutník. R. Svoreňová	320
--	-----

*Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii a jazyková kultúra**

ABEL KRÁL

0.1. Všetky živé organizmy sa vyznačujú dráždivosťou. Dráždivosť je pre živé organizmy dôležitá podobne, ako je pre ne existenčne nevyhnutné získavanie a spracúvanie energie a ako je dôležité, aby sa prispôsobovali svojmu prostrediu alebo aby prostredie upravovali podľa svojich potrieb a možností.

Kvalitatívne vyšším stupňom interakcie živých organizmov s prostredím je prijímanie a spracúvanie informácie. Proces prijímania a spracúvania informácie sa v rozličných podobách a v rozličnom rozsahu uskutočňuje v celej živočíšnej ríši.

Prijímanie a spracúvanie informácie je veľmi dôležité aj pre človeka. Informačné procesy sú zakladajúce podmienky vzniku a rozvoja ľudskej spoločnosti.

0.2. Spojenie zdroja informácie (t. j. vysielača, odosielateľa) s jej prijemcom (t. j. s prijímačom, prijímateľom) je komunikácia. Komunikáciu obyčajne chápeme ako proces výmeny informácií, t. j. ako tvorenie, prenos a spracúvanie informácie, pričom sa všetky tieto javy

* Tento príspevok, ako aj príspevky J. Sabola, Z. Palkovej, G. Horáka, M. Nábělkovej a S. Ondrejoviča sú podstatnými časťami referátov, ktoré autori prednesli na vedecko-praktickej konferencii o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie v Smoleniciach v dňoch 8. a 9. apríla 1982. Správu o konferencii sme uverejnili v 8. čísle Kultúry slova.

Redakcia

pozorujú, študujú a vysvetľujú práve z hľadiska prenosu (toku) informácie v priestore a čase.

0.3. Jestvujú rozličné druhy (typy), resp. rozličné nástroje komunikácie. Najdôležitejším komunikačným nástrojom je ľudska reč. Pri komunikačnom prístupe sa študujú najmä prenosové vlastnosti ľudskej reči.

0.3.1. Mimoriadny význam rečovej komunikácie pre človeka a spoločnosť, ba aj pre sám vývin človeka, je nesporný. V súvislosti s našou témou treba vyzdvihnuť, že rečová komunikácia vo veľkých (napr. v štátnych a iných) spoločenstvách ľudí v súvislosti s materiálnym, ekonomickým, kultúrnym a spoločenským vývinom získava nové dimenzie — dnes sa už zvlášť zaoberať majmi masovej komunikácie.

0.3.2. V masovej komunikácii zohrávajú osobitnú úlohu technické prostriedky komunikácie, najmä tie, ktoré má k dispozícii rozhlas a televízia. Tlač a písmo ako technické prostriedky iného druhu majú už dlhú história. Tlač získala črty prostriedku masovej komunikácie dávnejšie.

Špecifické problémy sa zjavujú v súvislosti s paralelným jestvovaním ústnej a písomnej masovej komunikácie.

0.4. Javy masovej komunikácie treba študovať z rozličných hľadísk, napr. z hľadiska sociologického a psychologického, zo špeciálnych hľadisk teórie informácie a komunikácie, z hľadiska žurnalistiky, dôležité sú rozličné praktické ciele. Náročné bádatelské úlohy musí splniť aj jazykoveda.

U nás sme sa s týmito otázkami doteraz zaoberali málo. Azda preto pri zvýšenom záujme o masovú komunikáciu okrem iného pocitujueme aj negatívne dôsledky neustálenej a nejednotnej terminológie, ktorú používajú pri úvahách o týchto otázkach odborníci z rozličných disciplín. Tento nedostatok treba odstraňovať. Je to jeden zo základných cielov štúdie *Ústnosť a písomnosť rečových prejavov v masovej komunikácii* (Jazykovedný časopis, 33, 1982, v tlači).

Lenže z analýz vzťahov ústnosti a písomnosti a z úvah o špecifikách rečových prejavov v masovej komunikácii vyplývajú aj viaceré praktické závery dotýkajúce sa najmä rozhlasu a televízie. Niektoré z nich majú aj všeobecnejšiu platnosť. Preto ich uverejňujeme na tomto mieste.

1. Ústnosť a písomnosť

1.1. Veľmi vážnym nedostatkom rečových prejavov v prostriedkoch masovej komunikácie je sústavná kolízia ústnosti a písomnosti, najmä prenikanie prvkov písomnosti do ústnych prejavov v rozhlase a televízii, ale aj inde. Táto kolízia vzniká ako dôsledok nedostatočnej

prípravy profesionálnych pracovníkov týchto inštitúcií práve z hľadiska diferencií písomnosti a ústnosti, z hľadiska špecifík jednotlivých druhov masovej komunikácie, osobitne z hľadiska požiadaviek reprodukcie a prednesu napísaných textov a transformácie pripravených písomných prejavov do ústnych prejavov.

1.2. S otázkami ústnosti a písomnosti súvisí protiklad hovorenosti a knižnosti. Naše prostriedky písomnej masovej komunikácie treba zbavovať znakov knižnosti a v tomto zmysle posilňovať v nich znaky hovorenosti. To sa netýka iba lexikálnych prostriedkov, lež aj celej stavby písomných prejavov.

1.3. V písaných prostriedkoch masovej komunikácie by sa mala plne využívať možnosť dvojzložkovosti informačného toku — mala by sa v nich posilniť nejazyková informačná zložka (obrazy, schémy a iné prostriedky grafickej informácie). Nemalo by sa to diať na úkor kondenzovanosti a množstva informácií. Mala by sa tak zvyšovať informačná sila a účinnosť písomných prejavov.

1.4. Pri písomnej komunikácii musí odosielateľ správy rátať s tým, že nemá možnosť priebežnej kontroly komunikácie, chýba paralingválna informácia, podstatne chudobnejší je informačný zdroj komunikačnej situácie a komunikačného kontextu. Preto musia byť písomné správy vo svojej jazykovej zložke informačne kompaktnejšie, úplnejšie a explicitnejšie. Písomné správy masovej komunikácie musia byť vlastne informačne úplné a autonómne. Tým, pravdaže, vzrástajú nároky na komponovanie písomných správ a zväčšujú sa nároky na kapacitu spájacieho (prenosového) kanála.

1.5. Nedostatok paralingválnej informácie pri písomnej komunikácii znamená aj neprítomnosť významnej zložky individuálnosti a subjektivity odosielateľa, t. j. aj jeho bezprostredného vplyvu na prijímateľa.

1.6. Písmo ako pomocný prostriedok komunikácie a sprostredkujúci nosič informácie znevýhodňuje odosielateľa (časová náročnosť a práenosť), no zvýhodňuje prijímanie a prijímateľa (rýchlosť percepcie, možnosť opakovanej percepcie) a lepšie zabezpečuje komunikačné procesy proti poruchám.

1.7. Základným nedostatkom písma oproti priamej akustickej komunikácii je jeho asymetrická súvislosť so zvukovou rečou: Písmo je založené na princípe priameho vzťahu k segmentálnym elementom reči a na nepriamom a veľmi oslabenom vzťahu k suprasegmentálnym elementom. Je jednodimenzionálne (nesie informáciu o segmentoch reči, napr o hláskach, resp. fonémach), kým hovorené prejavy sú trojdimenzionálne (segmenty reči sa v nich modifikujú prozodickými činiteľmi a obsahujú aj informáciu nejazykovú — napr. informáciu o hovoriacom a pod.).

Písmo umírnuje a schematizuje prejav. To má mnohoraké a ďaleko-siahle dôsledky na stavbu písomného prejavu. Z toho vyplývajú aj mimoriadne fažkosti pri transformácii písomného komunikátu do akustického.

1.8.1. Základný problém asymetrického vzťahu písma k zvukovej reči súvisí s jednodimenzionálnosťou písma a trojdimenzionálnosťou zvukovej reči. Pretože sa odosielateľ správy nemôže úplne osloboodiť od návyku i potreby komunikovať s ohľadom na informačné možnosti druhej a tretej dimenzie, pri písaní nahrádza niektoré informačné zložky druhej a tretej dimenzie reorganizáciou lineárneho radu elementov reči oproti organizácii ústneho prejavu.

1.8.2. Zo späťosti jazyka a myslenia vychodí, že aj v procesoch myslenia sa môžu využívať niektoré zložky druhej a azda aj tretej dimenzie — pri organizácii formy sa ráta s nimi ako s osobitnými zložkami. Príprava správy nesie stopy týchto dimenzií. No myslenie je aj predpokladom písania. Preto vzniká kolízia ústnosti a písomnosti, preto z médií masovej komunikácie často prijímame správy v jednej forme s rezíduami druhej formy (fingovaný spontánny ústny prejav) a badáme silnú necitlivosť najmä na druhú dimenziu (čítanie).

1.8.3. Tieto problémy sa v rozhlase a televízii a vôbec v publicistike komplikujú tým, že prijímateľ správy nemá objektívnu informáciu o vzájomných vzťahoch týchto zložiek na strane odosielateľa: nevie, nakoľko, v čom a kde odosielateľ správy intuitívne rátal s prítomnosťou druhej a tretej dimenzie. Ba túto informáciu často stráca aj taký odosielateľ správy, ktorý číta (prednáša) vlastný písomný prejav.

1.8.4. Tieto problémy sa ešte ďalej komplikujú tým, že prijímateľ správy sa učí vnímať písomnú správu práve ako jednodimenzionálnu veličinu. Uspokojuje sa s plochou, chudobnou až sterilnou intonáciou, so stereotypnou reprodukciami viet, s obligatórnym poradím východisko — jadro výpovede, so schematickou interpretáciou takých pomocných grafických znakov, ako je čiarka, spojovník, bodka, dvojbodka, bodkočiarka, otáznik, ba aj takých, ako sú výkričník, zátvorky, úvodzovky. Nejeden násť dabing je vlastne produkтом tejto kolízie a dôkazom pravdivosti týchto téz.

1.9. Vzhľadom na uvedenú špecifickosť písomného prejavu je mimoriadne náročnou úlohou pre odosielateľa príprava takého písomného podkladu, ktorý by úplne vyhovoval požiadavkám, no najmä komunikačným možnostiam ústneho prejavu.

2. *Masovost komunikácie*

2.1. Masová komunikácia je v princípe jednosmerná a sprostredko-

vaná (t. j. nie priama — so zrakovým kontaktom účastníkov komunikácie), a teda aj (s ohľadom na individuálneho prijímateľa) menej účinnej než dvojsmerná (dialogická) komunikácia, t. j. súčasne aj individuálna. Iba zriedkavo a sčasti môže byť aj skupinová komunikácia dvojsmerná.

Menšia účinnosť masovej komunikácie závisí najmä od týchto činiteľov:

2.1.1. V masovej komunikácii stojí oproti odosielateľovi abstraktný a nešpecifikovaný (akýsi priemerný) prijímateľ. Z toho vyplýva pre odosielateľa správy potreba všeobecnosti a neadresnosti vo formulácii správy. Prejav masovej komunikácie nesmie byť exkluzívny a musí byť redundantný.

2.1.2. V masovej komunikácii je podstatne oslabený činitel komunikačnej situácie a kontextu. Preto správa musí byť úplnejšia a aj časovo nákladnejšia.

2.1.3. V masovej komunikácii nie je prítomný činitel priameho kontaktu odosielateľa s prijímateľom. Odosielateľ pri zostavovaní správy musí rátať s možnými reakciami prijímateľa a zostavovať správu tak, aby vylúčil nevyhnutnosť otázok zo strany prijímateľa.

2.1.4. Odosielateľ správy v masovej komunikácii môže iba dodatočne a neúčinne odpovedať na otázky prijímateľov a odstraňovať komunikačné poruchy (nedorozumenia).

2.2. V televízii (a v spravodajskom filme) treba strážiť a citlivu regulovať vyváženosť informačnej sily dvoch kanálov (sluchový, zrakový) a viacerých dimenzií informácie (segmentálna a suprasegmentálna, jazyková a nejazyková informácia). Regulovať treba aj dominanciu kanálov.

Mnoho práce treba urobiť v rozpracúvaní spôsobov fonického po-dania jazykovej informácie v súvislosti s druhým (zrakovým) informačným kanáлом.

2.3. V odbornej príprave profesionálnych pracovníkov prostriedkov zvukovej masovej komunikácie treba posilniť štúdium paralingvistiky.

2.4. Treba odstrániť nedostatky v príprave (ale aj v mechanizme prijímania) redaktorov z hľadiska jazykových požiadaviek, pravda, formulovaných ako požiadaviek kultúry reči, nie iba otázok jazykovej správnosti — normy. Preto je celkom chybne stanovisko autorov materiálu, ktorý sa prerokúval v Československom rozhlase v Bratislave 26. 1. 1981 a v ktorom doslovne stojí: „preferencia starostlivosti o fonickú stránku prejavu nie je adekvátna potrebám“. Takáto preferencia totiž nejestvuje a veľmi akútnej je potreba zvýšiť starostlivosť o fonickú stránku rečových prejavov v našom rozhlase (a pravdaže, aj v televízii).

3. Ústnosť a kultúra reči

3.1. Treba zmenšiť tvrdošíjne pretrvávajúcu asymetriu v hodnení písomných a ústnych verejných prejavov. Tu musí zohrať väžnu úlohu škola, postgraduálne štúdium, dodatočná príprava špecialistov, ale aj všeobecná osvetá.

Asymetria sa negatívne prejavuje v uvoľnenom (niekedy až alibistickom) postoji odosielateľov správ v masovej komunikácii k otázkam kultúry reči. Podceňujú sa dôsledky reprezentatívnosti ústnych rečových prejavov na spôsob používania tých prostriedkov, ktoré odlišujú ústny prejav od písomného. Nedoceňuje sa ani postoje prijímateľov takýchto prejavov k ich forme. Podceňuje sa dôležitá požiadavka ekonomie (určitej miery kondenzácie) verejného prejavu oproti súkromnému prejavu. Všetky tieto nedostatky smerujú svojimi dôsledkami k jedinému ústrednému problému: k vzťahu jazyka a myslenia, rečového prejavu a sprostredkúvanej myšlienky, a to z hľadiska masovosti a ústnosti.

3.2. Určitý myšlienkový obsah vyžaduje určité jazykové sformovanie a úlohou odosielateľa správy v masovej komunikácii je nájsť a na prvý raz použiť také jazykové (gramatické, lexikálne, štylistické, ale aj fonické) prostriedky, ktoré jasne, presne, všeobecne zrozumiteľne, kontextovo a situáčne primerane a v masovej komunikácii aj pútavo formujú myšlienku. Nevyhnutným predpokladom dobrého rečového prejavu v masovej komunikácii je teda kultúra reči so všetkými dôsledkami na prácu odosielateľa prejavu. Je to kultúra reči súvisiaca s kultúrou myslenia.

Nedostatky jazykového a rečového sformovania myšlienkového obsahu sa z hľadiska prijímateľa prejavujú práve ako nedostatky v prenose informácie s vážnymi dôsledkami vzťahov dvoch informácií — nosnej a hlavnej.

3.3. Výchova v kultúre reči (aj v kultúre ústneho rečového prejavu) je výchovou v kultúre myslenia a nedostatky v kultúre reči sú jednoznačne nedostatkami v kultúre myslenia.

Z týchto skutočností treba odvodzovať aj dôsledky na účinok prejavov v masovej komunikácii. Požiadavka kultúry reči nie je v tomto zmysle úzko odborníckou požiadavkou. Naopak — je požiadavkou veľmi praktickou. Otázka kultúry reči v masových komunikačných prostriedkoch je širšia spoločenská otázka a vzhľadom na propagandistické ciele tejto masovej komunikácie je to aj otázka politická.

4. Dodatok

4.1. Niektoré zo spomínaných faktov by sa mali stať aj predmetom

úvah pri prepracúvaní základov klasickej rétoriky a pri vypracúvaní základov modernej rétoriky.

4.2. Viaceré východiskové analýzy a viaceré spomenuté závery sú dôležité aj pre teóriu javiskovej reči, aj pre metódu hercovej práce s dramatickým textom. Niektoré okruhy problémov by sa zasa mohli stať predmetom úvah, diskusií a hlbších analýz zameraných na prípravu mladej hereckej generácie, na zlepšenie technických predpokladov hereckej práce a na rečovú výchovu poslucháčov Divadelnej fakulty VŠMU. Úver, ktorý nám tu naša spoločnosť dala, sa totiž nezodpovedne zväčšil.

4.3. Stav rečovej praxe ukazuje, že niektoré pretrvávajúce nedostatky sa odvíjajú z rečovej výchovy v našich školách. Máme stálu úlohu študovať obsah, metódy a proporcie jednotlivých zložiek vyučovania materinského jazyka na všetkých stupňoch našich škôl.

*Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

Hovorené slovo v rozhlasovom vysielaní

JÁN SABOL

Modernému svetu nestačí onen základný, „banálny“ typ komunikácie, keď odosielateľ a prijímateľ stoja zoči-voči, tvárou v tvár; rozhlasové a televízne vysielanie dali zvukovému slovu krídla — vznikla komunikácia na diaľku (bez prijímateľovej možnosti preverovať významové „ovzdušie“ jazykového kontaktu v bezprostrednej situácii a zasahovať do dorozumievacieho procesu). Ale tým sa zároveň zvýšili požiadavky na odosielateľa a prijímateľa textu, medzi ktorými je pásmo technického kanála, na zvukové stvárvňovanie slova a vety a na ich pochopenie počúvajúcim. Na výkon rozhlasového a televízneho hlásateľa a herca musíme mať preto najvyššie nároky, aby sa neporušili rozhodujúce zložky zvukovej reči, „pretavené“ cez technický kanál. Základný predpoklad úspešnej rozhlasovej a televíznej komunikácie je vynikajúca výslovnosť, dokonalé tvorenie hlások zúčastnených na výstavbe významových jazykových jednotiek.

Pristavíme sa bližšie pri úlohe zvukového slova a zvukovo modulovanej vety v rozhlasovom vysielaní, v ktorom — na rozdiel od televízie — sa môžeme spoliehať iba na zvuk, na hovorený text. K osobitným črtám rozhlasovej komunikácie patrí teda akustický princíp. Na rozdiel od iných typov komunikácií prostredníctvom hovoreného slova sa pri

rozhlasovom vysielaní kompromis medzi odosielateľom (ktorý vychádza z úsilia, aby sa hlásky, ktoré vyslovuje, líšili čo najmenej) a prijímateľom (ktorý zasa vychádza z úsilia, aby sa hlásky, ktoré počúva, líšili čo najviac) relativizuje a mení jednoznačne v prospech perciента; inak by prijímateľ mohol z tohto typu prenosu informácie režignovať.

V mene naplnenia zmyslu jazykovej (a teda aj rozhlasovej) komunikácie, v mene uspokojujúceho uzavretia komunikačného oblúka pracuje odosielateľ najmä tým, že dáva prostriedku dorozumievania — jazyku taký „výzor“, aby ho prijímateľ mohol dobre pochopiť. Základné znaky jazykovej komunikácie vyplývajú teda z efektívneho prenosu informácie, ktorá sa musí kódovať podľa časovo-priestorových súvislostí príslušnej dorozumievacej situácie a jej zrkadlenia v štýlisticky rozlíšených textoch.

Aké šance má zvukový prostriedok, osobitne hovorené slovo v rozhlasovej komunikácii? Aké sú podmienky, možnosti a ohraničenia štýlistického využitia zvukových prvkov z úrovne hlások (foném) a prozodických javov?

Ak vydeme z tézy, že ľudské vedomie, ľudský rozum neodráža predmety objektívneho sveta v „surovom“ stave, ale osobitnou ľudskou porovnávacou analytickou a syntetickou zovšeobecňujúcou, zabstraktňujúcou činnosťou, a z dialektického vzťahu zvuku a významu, môžeme povedať, že aj pri zvukových prostriedkoch (a ich vlastnostiach), ktoré sa využívajú ako nositele a diferenciátory významovej informácie, používatelia v príslušnom jazyku robia „výber“ (podobne ako sa robí „výber“ sémantických dištinktívnych črt pri motivácii pomenovania. Do hlásky „vchádza“ jednak to, čo sa stáva rozhodujúcim pre fonému ako zvukovú jednotku rozlišujúcu význam, ale aj to, čo je z hľadiska fonémy nezávažné, irelevantné — najmä v tomto priestore vznikajú šance na štýlistické využívanie zvukových vlastnosí a prvkov z úrovne hlások (foném). Hlásky (a fonémy) majú takto popri základných podobách často aj svoje variácie zvukových jednotiek, ktoré sú vo vzťahu kontrastívnej distribúcie (vyskytujú sa v tých istých postaveniach); je to obdoba synonymity pri lexikálnych jednotkách, resp. syntaktických konštrukciách. Tu sa zavše štýlisticky funkčne využívajú rozličné deformácie zvukových prvkov, a to v hovorovom a umeleckom štýle.

V rozhlasovom vysielaní sa používa celá škála zvukových prostriedkov (neberieme tu do úvahy hudobné vysielanie), od vnútrojazykových, intralingválnych (tie sú rozhodujúce), po mimojazykové (paralingválne a extralingválne) a vnútrokumunikačné (tie sú pomocné); osobitne stoja mimokumunikačné zvukové javy (ide o šumy, ktoré záporne zasahujú do hovoreného slova a vysielania vôbec). O funkčnom využití

mimojazykových, ale vnútrokomunikačných prvkov (ide napríklad o niektoré hlasové modulácie, o rozličné echá, zvukové clony a pod.) môžeme hovoriť len vtedy, keď podporujú významové polohy a vyznenie textu.

Štylistika zvukových jazykových prostriedkov sa viac pohybuje v extra-lingválnom a paralingválnom než v intralingválnom pásme. Dvojnásobne to platí pre oblasť prozodických javov. Preto je v tomto priestore zvukovej stavby reči viac štylistických možností.

Pri prozodických javoch v spisovnej slovenčine možno vymedziť funkciu rozlijujúcu význam (kvantita), zvukovo-delimitačnú funkciu, a to na úrovni slova (prízvuk) alebo na úrovni vetných členov, syntagmiem a viet (pauza), expresívnu funkciu (kvantita, emfáza, melódia), gramatizujúcu funkciu (pauza, dôraz, melódia) a štylizujúcu funkciu (tempo, rytmus, intenzita hlasu, hlasový register, melódia). Ukazuje sa, že najviac prozodických javov sa uplatňuje vo funkcií štýle; navyše: štýlom bývajú nielen prozodické javy s prvotnou štylizujúcou funkciou, ale sa ňou môže stať „každá zložka intonácie, keď sa použila neočakávané, nepredikabilné, keď poslucháča prekvapila“, ale rovnako ňou môže byť „aj stereotypné opakovanie toho istého prvku za sebou“ (J. Mistrík). Možno povedať, že čím menej významových signálov dostáva text z lexikálnej a syntaktickej roviny, tým je intonácia variabilnejšia, a teda (aj) „sémanticky“ pestrejšia (napr. v hovorovom štýle; porov. aj intonáciu rozhlasovej hry — ide tu o aluziu na bezprostrednú hovorovú situáciu), tým viac sa komunikácia spolieha na intonačný a mimojazykový (vnútrokomunikačný) kontext, tým viac musia byť jeho prvky (aj v štýlizačnej) „pohotovosti“.

Na tomto mieste sa žiada zdôrazniť, že podstatným partnerom vo vzťahu medzi zvukovou podobou slova a jeho významom, obsahom, je význam. Zvuk teda pracuje v mene významu, nie naopak.

Zvukové jazykové prostriedky (a vôbec zvukové prostriedky) by — obrazne povedané — mali byť aj pri rozhlasovej komunikácii v službe významu, sémantickej informácie; nemali by upínať pozornosť len na seba, nemali by prikryť, zastrieliť významové zložky textu, ale na druhej strane by nemali byť také nevýrazné a „monotónne“, aby nechali sémantiku, významovú výstavbu vysielania nedotknutou a chladnou. Pravda, ani tu neplatí priama závislosť; príznakovo využitý protikladný prvok môže paradoxne, ale zákonite vyvolat práve opačný účinok. Ale to už je vec miery, pre ktorú by mal mať aj rozhlasový hlásateľ, moderátor, herec či interpret vyvinutý zmysel; len tak sa zvuková výpoved z éteru nebude vnucovať, ale nebude ani placho, neutrálne vyčkávať. Rozhlasový interpret by sa teda nemal dať zviesť zvukovou fasádou textu; mal by mať cit pre vyváženie vzťahu zvuku

a významu, aby jeho hlas nezaznieval falošne a neprekričal sémanticke posolstvo slova.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov*

LITERATÚRA

- KRÁL, Á.: Model rečového mechanizmu. 1. vyd. Bratislava, VEDA 1974. 187 s.
- MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 450 s.
- ONDRAŠ, Š. — SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 317 s.
- Rozhlasové literárne pásma. Materiály zo seminára. Red. J. Zambor. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1980. 87 s.
- SABOL, J.: Prozodická sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1977. 97 s.
- SABOL, J.: Vzťah zvuku a významu a jazyková komunikácia. Kultúra slova, 13, 1979, s. 293—299.
- SABOL, J.: Teória komunikácie a výskum spisovnej slovenčiny. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, VEDA 1979, s. 60—65.
- SABOL, J.: Z problematiky vzťahu intonácie a významu. In: Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava, VEDA 1981, s. 101—105.
- SLOVÁK, L.: Rozhlasová žurnalistika. 1. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1974.

Rozhlasový text a percepcia

ZDENA PALKOVÁ

Východiskom tohto stručného výkladu je fakt, že prostredkom rozhlasovej komunikácie je hovorená forma reči, teda reč prezentovaná zvukovými prostriedkami a vnímaná prijímateľom oznámenia prostredníctvom sluchu. Pritom je podstatná najmä jedna zo základných vlastností jazykového systému, totiž linearita jazykového oznámenia. Pri hovorenom prejave (viac ako pri písanom prejave) je poslucháč úplne závislý od prieberu reči v čase: jednotlivé informácie dostáva postupne a takisto až postupne odhaluje ich vzájomné vzťahy, prípadne hierarchiu. Z toho vyplývajú isté požiadavky na jazykovú stavbu oznámenia. Text by sa mal formulovať tak, aby jeho vnímanie bolo dostatočne ľahké, inak sa podstatne znižuje účinnosť jeho obsahu.

Rozbory početných rozhlasových relácií z posledných piatich rokov ukazujú, že práve nedostačujúci ohľad na požiadavky, ktoré nazvájom na seba kladú text a jeho zvuková realizácia, je jedným z dvoch základných nedostatkov v prezentácii mnohých textov v českom rozhlasovom vysielaní. (Za druhý podstatný nedostatok treba pokladať slabú pripravenosť mnohých hovoriacich na hovorenie.) Príčin tohto stavu je viac. Za najpodstatnejšiu pokladáme jednak nedostatočný zreteľ na špecifickosť hovorených textov zo strany autorov, jednak nedostatočnosť lingvistickofonetického opisu češtiny. Tento druhý aspekt nás zaujíma v tomto príspevku na prvom mieste. Experimentálny výskum výstavby textu z hľadiska jeho sluchovej percepcie je aktuálny na celom svete, ale je iba v začiatkoch a pre češtinu to platí takisto.

Pokúsime sa teraz sformulovať trocha konkrétnejšie niektoré základné požiadavky na výstavbu hovorených prejavov a potom sa budeme zaoberať hlavnými úlohami, ktoré z toho vyplývajú pre ďalšie prehľbenie fonetického opisu češtiny.

A. Výstavba textu z hľadiska sluchovej percepcie

1. Text by mal byť formulovaný tak, aby rešpektoval základné črty sluchovej percepcie človeka. Sú to:

- a/ všeobecné jazykové vlastnosti,
- b/ vlastnosti vyplývajúce zo systému daného jazyka.

Dnes sa všeobecne uznáva fakt, že takéto vlastnosti jestvujú; psycholinguistika a psychofonetika začínajú prinášať z tohto hľadiska zaujímavé poznatky (pozri napr. sympózium o jazykovej percepции na 21. medzinárodnom psychologickom kongrese v Paríži r. 1976). Konkrétnie je tu napr. otázka optimálnej veľkosti (dĺžky) percepčnej jednotky v súvislosti prejave, optimálneho tempa, počtu rozlišených stupňov pri prezentácii hierarchie jednotiek; dôsledky skutočnosti, že čeština je flektívny jazyk s pomerne voľným slovosledom atď.

2. Text by mal byť formulovaný tak, aby zaistoval istú mieru *priebežnej prediktability*. (Myslí sa prediktabilita v dosahu pôsobenia krátkodobej pamäti; pozornosti poslucháča možno tak uvoľniť priestor na zachytenie širších súvislostí.) Z hľadiska jazykovej stavby ide o istý druh redundancie, a to redundancie v rovine gramatickej štruktúry, nie v rovine významu. Podstatou je zrejme preferencia faktorov, ktoré výrazným spôsobom navodzujú kontextové súvislosti medzi jednotlivými prvkami alebo časťami textu. Patria sem také javy, ako je presné a dostačujúce použitie odkazovacích výrazov, adekvátne používanie vettých spojok, paralelnosť či kontrastivnosť vo výstavbe vety, vzájomná adekvátnosť obsahového a gramatického členenia, niektoré javy z oblasti tzv. aktuálneho vettného členenia a pod.

3. Text by mal byť formulovaný tak, aby umožňoval výrazné použitie zvukových modulačných prostriedkov na uľahčenie sluchovej percepcie. Modulačný faktor je vo zvukovej podobe jazyka vždy nevyhnutne prítomný. Ide o to, aby sa jeho prostriedky využívali v prospch percepcie, a nie proti nej. Závislosť od hovoriaceho nie je pri tom natoľko rozhodujúca, ako sa zvyčajne myslí; často sú primárne dispozicie dané textom.

Modulačné prostriedky, ktoré máme predovšetkým na mysli, sú prostriedky na segmentáciu a na vyjadrenie prominencie. Konkrétnie napr. štruktúra vnútorného frázovania, systém melodických kadencií, rozloženie prízvukov, temporálne či timbrové zmeny atď.

B. Aktuálne otázky fonetického výskumu

Z toho, čo sa doteraz povedalo, je jasné, že fonetický výskum dostáva tu rad úloh, ktoré často budú vyžadovať netradičný prístup. Zásadnú dôležitosť má napr. požiadavka, aby sa opis jednotlivých javov opieral o experimentálne výsledky, a nie iba o špekulatívnu úvahu. Podobne bude nevyhnutné, aby sa textová (gramatická) a zvuková rovina skúmali vo vzájomnom prepojení, a nie tak separované, ako to často býva. Toto prepojenie je dané jazykovou realitou a obsiahnuté je aj v rozdelení troch problémových okruhov v prvej časti tohto výkladu. Z hľadiska percepcie sú kľúčovými prostriedkami v rovine modulačných zvukových faktorov vnútrotvetné frázovanie a tzv. vetylý prízvuk.

1. *Vnútrotvetné frázovanie sa vzťahuje predovšetkým na oblasť A-1. Pomocou rozmiestnenia vnútrotvetných predelov môže hovoriaci zo-skupiť slová vnútri vety do väčších celkov, tzv. prehovorových úsekov, a jednotlivé úseky od seba oddeliť. Použitím predelov rozličnej hľbky môže aj naznačiť hierarchiu jednotlivých úsekov. Môže tak poslucháčovi značne uľahčiť vnímanie zložitejších textov, pravda, za predpokladu, že použil frázovanie vhodným spôsobom a že text frázovanie umožňuje.*

Napr. nasledujúce vety sú z hľadiska zvukovej realizácie takmer neriešiteľné (medziúsekový predel značíme /, príp. //):

/1/ Tímto pochodem / vrcholí slavnostní akt rozloučení / na závěr pobytu vzácného hosta / tady na Ruzynském letišti.

/2/ A tak bych chtěl popřát všem Škodovákům / aby jim při plnění plánu / ani z jejich viny / či z viny nikoho jiného / nebylo takové horko // jako mně dnes ráno / když jsem šel do studia.

Problematika vlastnej segmentácie na úrovni prehovorových úsekov je pre češtinu už dosť rozpracovaná a aplikácia základných zistení v oblasti zvukovej štylistiky sa priam ponúka.

2. Javy, ktoré kvôli jednoduchosti zhŕname pod bežne známy (až zneužívaný) pojem vetný prízvuk, vzťahujú sa z hľadiska našej problematiky predovšetkým na oblasť A-2. Podstatnou mierou totiž participujú na vyjadrení kontextovej nadväznosti, môžu vo vedomí posluháča realizovať väzby medzi jednotlivými členmi rôznych viet, prípadne medzi vetami ako celkami, ako odkaz buď na predchádzajúci, alebo na nasledujúci kontext. Popri tom môžu vyjadrovať jednoduchú prominenciu a prispievať tak k hierarchizácii jednotiek v súvislom prehovore. Aj tu použitie vetného prízvuku závisí od hovoriaceho meňej, ako sa zvyčajne myslí, a rozhodujúce často bývajú dispozície poskytované textom. Čažko sa prízvukujú mnohé texty, ktoré sú pri zrakovej percepции zdanivo elementárne. Napríklad:

/3/ Takové bolo počasí v našich mestech pred hodinou, v päť hodín ráno. A máme tu také *predpověď počasi na dnešek pro Českou socialistickou republiku*...

V príklade /3/ robí čažnosti dvojaká protichodná tendencia k prízvukovaniu z kontextu predchádzajúceho (predpověď v kontraste k informácii o minulom stave) a nasledujúceho (rozvíjajúca väzba *predpověď počasi na dnešek pro ...*). Zvukovo neriešiteľný je napr. text:

/4/ Ve střeňutí B-družstev v Debrecinu vyhráli domáci 2:1 v duelu hráčů do jednadvaceti let byli úspěšní Maďari 2:0. (Výsledok vo zvukovej realizácii: domáci nie sú Maďari.)

Opis problematiky vetného prízvukovania nie je zatiaľ pre češtinu vyriešený uspokojivo, aspoň nie na takej exaktej úrovni, aby sa výsledky dali aplikovať pri analýze reálnych súvislých textov. Z tohto hľadiska nie je vyhovujúca a dostačujúco konkrétna ani predstava, ktorú možno odvodíť z rozličných rozpracovaní tzv. aktuálneho členenia. (To je napokon dôvod, prečo v tomto výklade upúšťame od použitia pojmoslovia aktuálneho členenia.) Treba teda počítať s ďalším výskumom, a to na báze reálnych textov a s využitím postupov, ktoré by umožnili experimentálne overenie jednotlivých hypotéz.

(Z rukopisu autorky preložil I. Masár.)

Filozofická fakulta University Karlovy
nám. Krasnoarmejců 2, Praha 1

Nadpisu úvodníkov PRAVDY

GEJZA HORÁK

V našom príspevku si kladieme otázku, aká je jazyková štruktúra nadpisov úvodníkov Pravdy — aktuálnej politickej úvahy — a usilujeme sa na ňu odpovedať. Do skúmaného materiálu sme zaradili 268 jednotiek: 24 sústavne zapisovaných v r. 1979 (v tom 3 z r. 1980) a 25 z roku 1982. Základným východiskom skúmania sú nadpisy z r. 1979 a doplňujúco i na oživenie používame aj nadpisy z r. 1982*.

Nadpisy úvodníkov Pravdy sme si zapisovali preto, lebo nás zaujala ich stiahnutá, úsporná štruktúra. Všimali sme si, ako sa nadpis zväzuje s obsahom a štýlistickým, resp. štylizačným ladením príslušnej úvahy, napr.: či sa nadpis priamo alebo nepriamo v texte zjavuje, či sa opakuje, obmieňa, ako sa zväzuje so začiatkom a zakončením úvahy. — Úvodníková úvaha býva často len celkom zriedkavo podpísaná; vo veľkej väčšine stojí teda za ňou redakcia. Iba výnimco sa uvádzajúce autor, napr. *V školách opäť náročnejšie* — Juraj Buša, minister školstva SSR (3. 9.).

Náš príspevok má ráz náznakového pohľadu, hoci sa opiera o početný, no predsa len nie celkom reprezentatívny materiál. Podávame iba jeho rámcové delenie s krátkou obsahovou a gramatickou (štrukturou) charakteristikou.

Nadpis (titulok) má isté spoločné znaky s nápisom; myslíme na nápis, ktorým sa dačo informujúco označí. Rozdiel je v tom, že za nápisom (pod nápisom) je istý objekt, naproti tomu pod nadpisom je jazykový útvar, v našom prípade — spoločensky aktuálna, racionalne ladená úvaha. Nadpis orientuje čitateľa, o čom bude (je) reč v článku. Pri nápise (v súvislosti s jeho zviazanosťou s objektom) a pri nadpise (v súvislosti s jeho zviazanosťou s textom) sa v gramatike (v syntaxi) hovorí o kusej vete: je to vo veľkej väčšine motivované torzo vety. A to, čo tomuto slovnému útvaru do vety chýba, dopĺňa jeho postavenie, resp. to, o čom sa potom pod ním uvažuje.

Rámcové delenie zaznačených a zhrnutých nadpisov bude sa opierať o to, či nadpis má (úplnú) vetnú štruktúru (I.), alebo pozostáva iba zo slova, resp. z nevetnej syntagmy (II.) — V druhej skupine

* V isté dni, keď sa pozornosť celej našej verejnosti sústredí na významnú celospoločenskú udalosť, Pravda úvodník v našom zmysle nemá. Vtedy čítame v nej referáty napr. pod nadpisom *Vyznamenanie najlepších na Pražskom hrade* (29. 4.), *Vyročili oslavu 30. výročia vzniku Nemeckej demokratickej republiky* (8. 10.).

nadpisov uplatňujeme pri delení aj všeobecnú významovú charakteristiku.

I. Veturú štruktúru majú napr. tieto nadpisy: *Náročné úlohy vyžadujú náročné prístupy* (7.1.), *Meradlom budú skutky* (22. 1.), *Sny uskutočňujeme* (7. 2.), *Funkcia — to sú predovšetkým povinnosti* (19. 4.), *Aj vo vede platí cena času* (18.7.), *Nechceme niekedy priveľa?* (6. 10.), *Majstra robí štýl práce* (19.11.) — Sem patria i vety s elidovanou spôsou: *Svetonázor — základ osobnosti* (16. 5.), *Tvorivé vedomosti — zlatý fond* (1. 10.), ale aj vety s vypusteným významovým slovesom: *Stažnostiam sústredenú pozornosť*, a vety naznačujúce známy, všeobecne rozšírený výrok, napr. *Ja som baník...* (kto je viac?) — známa téza Klementa Gottwalda, vpísaná do baníckeho erbu (23. 3. 1982), ale i také heslovité vety ako *Čelom k realite* (podľa modelu *Čelom k masám*; 31. 1.).

II. Do druhej oveľa väčšej skupiny sa zaraďujú nadpisy s nevetnou štruktúrou. Možno ju deliť na niekoľko podskupín:

1. jednoslovné a viacslovné menné útvary vystihujúce tematickú stránku úvodníka:

a) jednoslovné nadpisy *Kádre* (2. 2.), *Mikroelektronika* (2. 7.), *Porovnávanie* (15. 11. — porovnáva sa kvalita a spotreba materiálu), *Principiálnosť* (3. 12.);

b) viacslovné nadpisy: *Spoluzodpovednosť ROH* (18. 1.), *Pionierski pracovníci* (13. 2.), *Sila solidarity* (10. 3.), *Komunisti v mieste bydliska* (14. 7.), *Národný dôchodok* (19. 9.), *Politická agitácia* (17. 10.), *Mier ako program* (26. 10.), *Úcta k právu* (28. 12.).

Už niekoľko uvedených príkladov ukazuje, že by sa dalo pokračovať jemnejším delením — podľa toho, akého pôvodu je určujúci člen syntagmy (či je to adjektívny atribút, či vyjadruje okolnosť, či vznikol z väzbového spojenia atď.). Pozoruhodný je nadpis *Hrozba, ktorej čelime* (9. 1. 1980). Má štruktúru attributívnej syntagmy, pričom atribút (určujúce) je vyjadrený vztažnou prílastkovou vetou. Nadpis má takúto podobu pre nemožnosť kondenzácie vztažnej vety do príčastového prídavného mena; vyplýva to z intenčnej povahy slovesa, z jeho väzby (porov. nadpis *Hrádzu proti hegemonizmu*, 3. 4.).

2. Nadpisy upozorňujúce, čo treba (netreba) spraviť, ako sa správať, ako (čo) konáť. Charakterizuje ich infinitív vyjadrujúci požadovanú činnosť (imperativná funkcia infinitív), napr. *Byť pri tom* (6. 4.), *Oceníť i brať na zodpovednosť* (10. 11.), *Neformálne aktivizovať občana* (6. 11.), *Znásobiť bohatstvo lesov* (2. 4.), *Nepripúšťať nehospodárnosť* (8. 12.), *Investovať menej, ale lepšie* (21. 12.). — Sem patria aj prípady s vynechaným (elidovaným) infinitívom: *Tvorivejšie aj v ekonomike* (12. 7.), *Zásadovo a činorodo* (3. 10.), *V školách opäť náročnejšie* (7. 9.), *Otvorene — súdružsky* (30. 5.), *Racionálne* (4. 5.), *Leninskou*

cestou (24. 2.), *Činorodo aj v zimnom čase* (9. 11.), *Na výške svojich úloh* (10. 1.), *O bolševické črty v nás* (6. 3.), *Od majstra po ministra* (treba pripravovať pracovníkov do funkcií; 30. 11.). — V poslednom príklade aj zvuková zložka podfahuje nástojčivosť myšlienky — požiadavky. Tento prvok sa však používa a môže používať v nadpisoch úvodníka len opatne a s mierou. Nemožno v ňom uplatniť také zvukové „echo“, ako býva v nadpisoch kurzív, napr. v kurzíve 27. 3. 82: *Viac medu ako chrenu*. — Takúto disonanciu nadpisu s vážnym rázom úvodníkovej úvahy sme nezaznačili; autori úvodníkov, resp. titulkár, tu pozorne zachovávajú potrebnú mieru.

3. Nadpisy vyslovujúce, ktoré povolanie (*oblasť*), ktorému inému povolaniu (inej oblasti) slúži a má slúžiť, napr.: *Vedci na pomoc praxi* (24. 1.), *Stavbári energetikom* (21. 5.), *Stavbári pre energetiku* (23. 10.), *Agronom zootechnikovi* (1. 11.). — V tejto skupine sa naznačuje zviazanosť istých druhov práce a nástojčivá potreba preferovať istý okruh aktivity.

4. Nadpisy uzavierajúce alebo otvárajúce isté, spoločensky závažné podujatia a etapy spoločenského vývoja: pohľady dozadu a perspektívne výhľady, napr. *Po piatich rokoch* — päť rokov od zasadania ÚV KSČ v r. 1974, keď sa požadovala kritická analýza a kontrola ako neoddeliteľná súčasť riadiacej činnosti (28. 11.), *V roku 35. výročia SNP* (29. 1.), *Pionierske tridsaťročie* (24. 4.), *Za nami školský rok* (29. 4.), *Národné výbory v poslednom štvrtroku* (4. 10.), *Rok 1980* (13. 12.).

5. Pomerne veľká skupina nadpisov, v ktorých sa priradujú pomenovania dvoch okruhov skutočnosti; dávajú sa do vzťahu (zväčša spojkom a) širšie rozvedeného v úvahе, napr. *Literatúra a dieťa* (20. 10.), *Socializmus a žena* (8. 3.), *Spôsob života a móda* (5. 12.), *Kultúra a kultúrnosť* (20. 10.), *Pohovory a riadenie* (10. 9.), *Hmotná zodpovednosť a kvalita* (19. 11.), *Osobný názor a komunisti* (8. 4. 82). — V istých prípadoch stojia obsahy dvoch pomenovaní v protiklade: *Slová a činy* (9. 3.), *Maličkosti a veľké ciele* (7. 12.), *My o oni* [mladí — starí] (1. 12.), *Spoločenské a osobné záujmy* (25. 1.).

Z našej, azda len predbežnej prehľadky materiálu možno vyvodiť niekoľko zhŕňajúcich záverov.

Nadpis úvodníka je

1. zámerne racionálny: tlmi sa v ňom citovosť, vylučuje expresívnosť;
2. je povinne rozmerovo obmedzený, preto kondenzovaný;
3. máva nabádavý ráz konaný v súlade so základnými zásadami spoločnosti;
4. napovedá obsah úvahy v rozličnom stupni.

Len celkom zriedka nemožno z nadpisu vyčítať, o čom má byť reč; to pokladáme za chybu. Napr. *Koliesko v súkoli* (7. 4. 82; pritom v úvodníku sa písalo o úrazovosti a ochranných opatreniach na jej zníženie. Náznak je vzdialený a nepriehľadný. — Pozoruhodné je, že medzi nadpismi je málo obrazných, ako je *Horký liek* (17. 10.); prihovárame sa za ich vyššiu frekvenciu. Na túto rovinu treba dávať i nadpis-hádanku: môže kladne vystupňovať záujem čitateľa.

Každý tvorivý žurnalistika zo skúsenosti vie, že nie je vždy ľahké nájsť dobrý nadpis. Keď ho nenájde autor, musí ho nájsť a článku dať špecialista, titulkár; a ten nemusí vždy dostatočne vniknúť do obsahu úvahy a jej ladenia, a tak nadpis neprikrýva nadpísané alebo nad ním „prečnieva“.

Ukazuje sa, že načrtnutý výskum a jeho perspektíva naznačuje aj možnosti doplniť a ďalej rozvíjať doterajšiu teóriu o kusej vete.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

O jazyku a štýle detských časopisov

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Detské časopisy na Slovensku vychádzajú vo veľkých nákladoch pre štyri vekové skupiny: *Včielka* pre deti predškolského veku, *Zornička* pre deti do 9 rokov, *Ohník* pre deti od 10 do 12 rokov a pre mládež do 15 rokov vychádza *Kamarát*. Na textoch týchto periodík badat úsilie o zrozumiteľnosť a primeranosť vo vzťahu k jednotlivým vekovým skupinám. A tu sa vynára otázka, v čom spočíva špecifikum jazyka a štýlu detských časopisov. Je ich štýl jednotný, alebo je vek adresáta natolko dôležitým štýlotvorným činiteľom, že podmieňuje rozdiely medzi časopismi určenými jednotlivým vekovým kategóriám? Pristavíme sa pri niektorých charakteristických osobitostach týchto časopisov a pokúsime sa tým o odpoveď na danú otázku.

V pestrom obsahovom zložení detských časopisov s poslaním byť dieťaťu stálym zdrojom poučenia, umeleckého zážitku a zábavy, významnú časť predstavujú umelecké texty. Viac ich je vo Včielke a Zorničke, smerom nahor ich vytláčajú populárno-náučné, vecné texty. Výhradne beletrií je venované Slniečko, detský literárny časopis určený všetkým vekovým kategóriám. Pri umeleckých textoch by sme sa mohli zaoberať otázkami individuálneho autorského štýlu; dali

ticko-historickou tematikou predovšetkým vo Včielke. Aj keď nezabúdame na to, že výrazové prostriedky časopisu môžu, ba majú byť pred dieťatom v predstihu, je zrejmá, že spojenia typu *dožiť sa významného životného jubilea, ísť cestou pokroku a mieru* a pod. dieťaťu predškolského veku informáciu nenesú. Početnosť publicizmov (*historický medzník, vzdorovať početnej prevahе, bilancovať sezónu*) sa v súvislosti s pribúdaním článkov so spoločenskou a historickou tematikou zvyšuje v Ohníku a Kamarátovi. Možno ich vystopovať aj v detských príspevkoch, ktoré svojim výrazným kvantitatívnym zastúpením dotvárajú, resp. spoluutvárajú celkový charakter Kamaráta. Inak, bolo by zaujímavé sledovať redakčné úpravy textov detských prispievateľov.

V detských časopisoch je v porovnaní s časopismi pre dospelých podstatne viac ilustrácií a obrázkov s tesným vzťahom k textu. Zaujímavá je napr. otázka kreslených seriálov. Rozšírený je názor, že vedú skôr od literatúry ako k literatúre, ale stretávame sa s nimi vo všetkých časopisoch. Aj keď to pochopiteľne nemôže byť hlavné hodnotiace kritérium, nie je nepodstatné, že ich deti majú rady. Vo vzťahu slova a kresby tu ide o špecifický jav vari najbližší reálnym situáciám v jazykovej komunikácii — dieťaťa sa v nakreslenej „bubble“ podáva jazykovo stvárnený prejav hrdinov zasadnený do slovne nevyjadreného kontextu. Závisí od vynachádzavosti autorov, pred aké úlohy dieťa pri sledovaní kresleného seriálu postavia a čo sú mu schopní dať. Častým prostriedkom humoru v detskej literatúre je stavanie na doslovných významoch frazeologizmov. S jeho sporadickým uplatnením sa stretávame aj v kreslených seriáloch, kde sa vyriecknuté frazeologické spojenie, napr. *odísť s dlhým nosom* alebo *nespustiť z očí*, vo svojom doslovnom význame vcelku efektne výtvarne realizuje.

Istou formou intelektuálnej hry pre menšie deti je tzv. malované čítanie — text, v ktorom sú niektoré slová nahradené obrázkami. Úlohou dieťaťa je daný predmet správne, t. j. primerane a v správnom tvari pomenovať. Maľovaným čítaním možno preskúšať, prípadne doplniť slovnú zásobu dieťaťa v istej tematickej oblasti alebo poukázať napr. na väzobné možnosti slovies, ak povedzme za slovesom *rastie* nasleduje obrázok dieťaťa, stromu, domu atď. (zo zjavných príčin ide len o konkréta). Pomenúvanie schopnosti dieťaťa by mohla povzbudzovať požiadavka uvedená v poznámke pre rodiča, aby tam, kde je pri obrázku viaceru možností jeho slovného označenia, dieťa vyčerpalo všetky. Maľované čítanie môže pri uváženom, nie samoučelnom použití výrazne pomáhať rozvíjať jazykové schopnosti malých čitateľov.

Detské časopisy nie sú priamo zamierané na jazykovú výchovu dieťaťa, aj keď, prirodzene, každý príspevok v tom či onom zmysle na jeho jazykovú kultúru a celkový rozvoj vyjadrovacích schopností vplýva. Mnohé z uverejňovaných básnických a prozaických textov stavajú

na hre so slovom, jeho nezvyčajné použitie alebo vôbec jeho novosť (pri okazionalizmoch) si diela, najmä staršie, iste uvedomí. Jeho aktívnu prácu so slovom predpokladajú križovky a rôzne zámenky, skrývačky, prešmyčky, zlúčenky, obnažky, vsuvky a mäkčenky pravidelne uverejňované v Ohníku. Na poznávaciu a dorozumievaciu funkciu jazyka, na jeho zákonitosti a osobitosti však texty v detských časopisoch neupozorňujú. Nie je to nakoniec ich cieľom. Hádam by v detských časopisoch mohli nájsť uplatnenie príťažlivé jazykové poznámky, v ktorých by sa spisovatelia alebo jazykovedci pohrali s nejakým slovom, jeho obrazným použitím, dalo by sa porozprávať o zmenách významu slov v historickom vývine, o vzťahoch nárečových, slango-vých a spisovných výrazov a o všeličom inom. Deti by to iste rady prijali.

Naše poznámky uzavrieme konštatovaním, že jazyk a štýl detských časopisov je špecifický a ako celok má svoje osobitosti. Pritom je však evidentný rozdiel v dôraze kladenom na využívanie výrazových prostriedkov v textoch určených starším deťom oproti textom pre menších, čiže adresát, jeho vek je dôležitým štýlotvorným činiteľom. Týmto otázkam sa opäť venovať pozornosť, pretože skúmanie, zo-všeobecnenie a zhodnotenie uplatňovaných vyjadrovacích postupov môže pomáhať cieľavedomému pôsobeniu detských časopisov na vše-strannú výchovu malého a mladého čitateľa.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Novinári o jazyku

SLAVO ONDREJOVIČ

Niet sporu o tom, že všeestranné rozvinutá a vhodne orientovaná teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry, t. j. taká, ktorá sa chce vyhnúť tomu, aby svoje želanie vydávala za skutočnosť, má venovať pozornosť aj postojom jazykového spoločenstva k jazyku. Ohľad na tieto postoje môže totiž poslúžiť jazykovedcom ako citlivý seizmograf pri odpovedi na otázku, či sa práce v oblasti aplikovanej lingvistiky vedú dosť účinne, presvedčivo a napokon či sa na túto činnosť zvolili vhodné prostriedky. Daná oblasť ešte nie je dobre zachytaná, najmä nie objektívnymi sociolingvistickými metódami. Ukazuje sa však, že si tu možno sčasti pomôcť aj sledovaním bežnej tlače. Z času na čas sa totiž v nej objavujú z pera žurnalistov spontánne,

akoby len náhodné poznámky o jazyku, prípadne apely na jazykovedcov, pričom práve ich okrajovosť, lebo sa vyskytujú vždy len povedla iných, dôležitejších tém, im zaručuje vysokú spoľahlivosť pri tlmočení „verejnej jazykovej mienky“.

Aká je teda táto „verejná jazyková mienka“ v žurnalistickej mutácii? Kedže na podrobnejšiu analýzu tu niesť miesta, budeme komentovať z tlače posledného obdobia iba niekoľko skrátených výpisov, niekoľko motívov, ktoré však, podľa toho, ako často sa opakujú, zastupujú dosť rozšírené mienky v jazykovom spoločenstve o jazyku.

Napríklad v článku v Pravde z 8. septembra 1981¹, ktorý bol viac-menej o niečom inom, sme si mohli prečítať: „Jazykovedci majú pravdu, že v bežnom teste znejú ľubozvučnejšie domáce slová. Sú však situácie, keď sa bez internacionalizmov nezaobídeme“. — Tu ide o jasné nedorozumenie. Je pochopiteľné, že novinár by dnes ľahko mohol mať apriórne záporný postoj k cudzím slovám, najmä internacionalizmom, lebo práve noviny sú tým filtrom, cez ktorý sa predovšetkým dostávajú cudzie slová z vedeckého štýlu do hovorového. Je známe, že kým pred sto rokmi publicistický štýl obsahoval minimum slov cudzieho pôvodu, v dnešných novinách je podľa výpočtu J. Mištríka² každé šieste slovo neslovenské. Ale rovnako ľahko by sa dalo pochopiť, a v tom sa autorka článku mylí, keby jazykoveda, ktorá má ambíciu byť racionálnou vedou vo svojej teoretickej i praktickej zložke, kládla preberanju cudzích slov prekážky. Pre ňu totiž už tiež dávno nie je objavom, že toto preberanie sa deje v súlade s potrebami dynamicky sa rozvíjajúcej spoločnosti v podmienkach medzinárodnej ekonomickej a kultúrnej integrácie a že je ono prínosom pre rozvoj slovnej zásoby i obohatením štylistiky prejavu, čiže prínosom pre kvalitu komunikácie vôbec. Iná vec však je, že nezatvára oči pri nefunkčnom nadužívaní cudzích slov, ktoré je zvyčajne dôsledkom nedostatočného ohľadu na adresáta. Preto nemožno hodnotiť nijako ináč než ako neinformovanú aj túto ďalšiu poznámku z Nového slova mladých: „Materčinu si bránime ako nikde inde, a práve preto sa protinej — takisto ako nikde inde — dopúšfame toľkých priestupkov“³. Autor tohto tvrdenia je, ako vidieť, presvedčený, že slovenčina patrí medzi jazykmi niekde na čelo puristického rebríčka. Ale skôr opak je pravda. Dá sa povedať, že slovenčina v porovnaní s mnohými inými jazykmi oveľa ľahšie prijíma cudzie slová a adaptuje si ich. Napokon stačí si uvedomiť, aké absurdné by bolo v našich podmienkach vydanie jazykového zákona — ako sa to urobilo vo Francúzsku, — s tým, že sa v masovokomunikačných prostriedkoch, v administratívnych a reklamných či informačných textoch zakazuje používať cudzie slová, ak existujú schválené francúzske termíny. V slovenčine sa dobre cítia a fungujú výrazové prostriedky z viac než 30 jazykov, ktorými

si náš jazyk — vždy, keď to potreboval, — vypomohol a zaplnil svoje medzery.

Nakoniec spomenieme ešte jeden mýtus o jazyku, ktorý možno doložiť textom z Nového slova, kde sa píše toto: „Neviem, prečo si dodnes ani jeden z jazykovedcov nedal tú námahu, aby pátrajúc v historii, vysvetlil etymologický i faktický význam slova *stránka*, ktoré sa u nás bežne používa na označenie človeka. A je divné, že skôr zmenia *brnenský* na *brniansky* a *dukelský* na *dukliansky*, než by aktívne zasahovali do evolúcie jazyka, aby z neho dôstojne formovali dôstojný atribút spoločnosti“⁴. Na informáciu: ide o článok, v ktorom sa kritizuje neosobný vzťah administratívnych pracovníkov národných výborov k občanom. Jednu z príčin autor vidí v tom, že človek sa tu degraduje na vec, a to aj vinou toho, že má homonymné pomenovanie s vecou: stránkou v knihe.

Prečo si jazykovedci nedali tú námahu... Keby si autor dal tú námahu a nazrel do niektornej príručky — napríklad do Slovníka slovenského jazyka — zistil by, že niekto už vysvetlil aspoň faktický význam slova *stránka* a že na vne tu nebude zrejme slovný výraz. Ale o to mi tu vlastne ani nejde. Skôr o presvedčenie autora, ktoré je za tým a ktoré je značne rozšírené, že jazykovedci „vymýšľajú slová“, ak chcú, alebo dokonca niekedy, ako chcú. V skutočnosti poslanie jazykovedcov je v tomto smere omnoho skromnejšie: ich úlohou je predovšetkým zistiť, opisať a objektívne analyzovať celú zložitú situáciu jazyka v danom spoločenstve — teda takú, aká je — a z nej robiť závery, podľa nej podporovať progresívne tvary, spolupracovať s odborníkmi pri vypracúvaní odbornej terminológie a podobne. Pri hodnotení vhodnosti a primeranosti jednotlivých prostriedkov sú jazykovedci povinní postupovať podľa objektívnych kritérií, ako je ustálenosť, vžitosť, funkčnosť a systémovosť daných prostriedkov, prípadne niektorých ďalších. Pre nich, tak ako aj pre všetkých ostatných členov jazykového spoločenstva, je záväzná súčasná norma, ktorú sa pokúšajú zachytiť v kodifikačných príručkách. Norma zavázuje celý jazykový kolektív, ale tento kolektív ju môže aj zmeniť a aj ju meniť. Aktívnu úlohu tu zohrávajú i jednotlivci alebo skupiny jednotlivcov, dnes častejšie ako inokedy aj žurnalisti. Možno práve v tomto bode je jazykoveda najviac dlžná aktívnym tvorcom jazyka — nedostatočnou a nie vždy pohotovou analýzou a hodnotením jazykovej tvorivosti.

Chcel by som ešte raz zdôrazniť to, o čom sa hovorilo už viac ráz, že jazykovedci nie sú tí, čo si griflíkom robia čiarky, kto koľkokrát sa prehrešil voči kodifikačným príručkám, ale použité prostriedky sa usilujú hodnotiť diferencované na základe podmienok ich použitia — štylistickej vhodnosti a sémantickej prijateľnosti. Z toho vyplýva, že neprimerane možno použiť aj tie „najspisovnejšie“ prostriedky, ale

možno vedieť funkčne narábať v texte aj s prostriedkami, ktoré sú z hľadiska spisovnosti sporné. Ešte je tu však ďalšia skupina výrazov, ktorých použitie je z najrôznejších dôvodov vždy chybné. Súčasná jazykoveda už nechce ponúkať a ani neponúka verejnosti čierno-biely obraz fungovania jazyka, pozostávajúceho zo správnych a nesprávnych výrazov. Tam, kde sa ešte aj dnes forsíruje takýto prístup, nemáme do činenia s jazykovedou⁵.

*Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

POZNÁMKY

¹ FRÝVALSKÁ, I.: Tempora mutantur... Pravda, 62, 1981, č. 212 A, s. 3.

² MISTRÍK, J.: Štylistika prevzatých a cudzích slov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca, 5. Red. J. Mistrik. Bratislava, Vydavateľstvo Alfa 1976, s. 259.

³ Naše interview s Ludovítom Petraškom. Nové slovo mladých, 1979, č. 10, s. 11 (pripravila H. Bacigálová).

⁴ DANIEL, A. V.: Stránka ako človek. Nové slovo, 21, 1979, č. 24, s. 1.

⁵ Typickým príkladom na takýto prístup je napr. *Slovník nesprávnych a správnych výrazov* od autorov I. Žáčka a J. Janečka, ktorý vyšiel v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v r. 1974 — porov. k tomu ONDREJOVIČ, S.: Niekoľko poznámok k Slovníku nesprávnych a správnych výrazov (Slovenská reč, 40, 1975, s. 310—312).

ROZLIČNOSTI

Ohrievky

Z veselej — možno povedať — cestopisnej prózy Ludovíta Kubániho *Suplikant* sme si vypísali slovo *ohrievky*. Zaujalo nás, lebo sa ním pomenúva to, čo žartovne okorenilo opisovanú študentskú vandrovnícku situáciu. Keďže sa neuvádzajú v Slovníku slovenského jazyka (SSJ), chceme ho predstaviť ako vhodné slovo, použiteľné nielen v bežnej reči, ale vari aj v kuchárskej terminológii.

Najprv situácia z Kubániho prózy *Suplikant*. — Malostankovský evanjelický farár Čendekovič chystá sa svojsky uhostiť hladný kŕdeľ študentov, ktorí sa uňho poschádzali v jeden prázdninový predvečer. Hostina má tri odstupňované chody (akoby dejstvá). Najprv prišiel na stôl chlieb a sadnuté mlieko, potom prišli na stôl pomerne hojné

zvyšky. Až napokon prišla skutočná večera. Vtedy niektorí pobadali, že nebodaj prepásli mastnú večeru pri kýške a *pri ohrievke obedu*. Vrcholný chod večere a Čendekovičovo žartu Ludovít Kubáni uzatvára: *Poznamenat netreba, že robota dobre šla od ruky do žalúdka tým, čo veľkodušne zapreli seba pred mliečnikmi i pred ohrievkami i pred geletou bryndze; ale tí mliečni a bryndzovi rytieri škaredo zazrali, ...* (pozri Ludovít Kubáni: Valgatha a iné prózy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965, s. 128).

Zo situáčného náčrtu prózy vyplýva, že v podobných situáciách rozlišujeme čerstvé jedlá a ich opak ohrievané jedlá, čo sa priliehavo volajú *ohrievky*.

Slovo *ohrievky* je zo slovotvornej i významovej stránky celkom priečladné. Súvisí so slovesom *ohrievať* a zaraďujeme ho medzi také podstatné mená (používané zvyčajne v množnom čísle), ako sú *odpadky, odrezky, odstrižky, skrojky, úlomky, výdavky, výlomky, výlupky, zlievky, zvyšky* a menej priečladné *paberky, oprsky*, ktoré majú všeobecný význam „ostatok (odpad) po deji“.

Ohrievky je dobre utvorené a významovo zreteľné slovo. Veci, ktoré označuje, sú známe v každej domácnosti, no neradi ich vidíme tam, kde má príst na stôl čerstvé jedlo.

Na slove *ohrievky*, vyňatom z literárneho dedičstva Ludovíta Kubániho (1830—1869; v máji tohto roku — 1982 — bola o ňom v Levoči vedecká konferencia), sa potvrdzuje, že aj čítanie staršej literatúry môže nám pripomenúť isté potrebné — a hádam i zabudnuté, pritom dobré a výstížné slová.

Slovo *ohrievky* možno používať v základnom (priamom) význame — teda i v kuchárskej oblasti —, ale i v obraznom zmysle. — Označovací prostriedok je dobrý, no to, čo označuje (priamo alebo obrazne pomenúva v protiklade k čerstvým jedlám), niekedy odmietame. Práve preto vratíme, že slovo *ohrievky* môže nadobudnúť situáčnu (konkrétnym kontextom podmienenú) negatívnu vecnú (vnútornú) expresivitu.

Gejza Horák

SPRÁVY A POSUDKY

Jubileum Štefana Peciara

Významný slovenský jazykovedec PhDr. Štefan Pečiar, CSc., oslavuje tohto roku sedemdesiatku. Pristavujeme sa tu pri vážnom životnom milníniku jubilanta, keďže nezanedbateľná časť jeho vedeckej práce je späť aj s otázkami jazykovej kultúry, ktoré sú doménou tohto časopisu.

Popri najzákladnejších životopisných údajoch (dátum narodenia 15. 10. 1912, rodisko Nedanovce, dedinka v Topoľčianskom okrese, z ktorej je tak blízkočko do Štúrovoho rodného kraja...) spomeňme tu aspoň lečkom gymnaziálne štúdiá v Nitre, vysokoškolské v Prahe a potom to, že najväčšiu časť svojho života jubilant strávil v akademickom jazykovednom ústave. Dlhý čas tu pôsobil ako jeho riaditeľ, neskôr ako vedúci vedecký pracovník; vo funkcií vedeckého pracovníka konzultanta zostáva verný tomuto pracovišku podnes, lebo ani na zaslúženom odpočinku nehodlá zložiť ruky do lona.

S menom jubilanta sú spojené dve spoločensky závažné jazykovedné práce, dobre známe a široko využívané v jazykovej praxi: *Pravidlá slovenského pravopisu* (1. vyd. 1953) a šesťvázkový *Slovník slovenského jazyka* (1959–1968). Na obidvoch dielach je Š. Peciar podpísaný ako ich hlavný redaktor. Táto vedúca funkcia interpretovaná prozaickou rečou práce značí toľko, že tieto diela vznikali nielen pod jeho vedením, ale najmä za jeho neúnavnej pracovnej, organizačnej a autorskej aktivity. Isteže Pravidlá slovenského pravopisu sú výsledkom práce širšieho autorského kolektívu, „ale mnohé ich poučky vznikli z Peciarovho skúmania alebo aspoň jeho príčinením dostali definitívne znenie“ (*Slovenská reč*, 27, 1962, s. 301). Kolektívnym dielom je takisto Slovník slovenského jazyka, no aj v ňom sú výrazné stopy jeho konceptnej práce, aj slovník nesie pečať jubilantovej vedeckej osobnosti. Čitateľ prvých ročníkov časopisu *Kultúra slova* sa dozvie o diskusii okolo tohto slovníka, dozvie sa — obrazne povedané — o jeho slabom mieste, ale to nič nemôže zmeniť na fakte, že ide „o mimoriadne závažné a záslužné dielo, ktoré nám bolo už veľmi potrebné“ (*Slovenská reč*, 31, 1966, s. 13) a že jeho použiteľnosť ako informatívnej príručky je vysoká a v podstate uspokojujúca (*Slovenská reč*, 37, 1972, s. 314). Pri spracúvaní Pravidiel slovenského pravopisu Š. Peciar zužitkoval výsledky svojho záujmu o fonetiku a fonológiu, pri spracúvaní Slovníka slovenského jazyka zasa výsledky záujmu o lexikológiu. Doteraz sú obidve diela platnými pomocníkmi v oblasti jazykovej kultúry a obidve — najmä však Slovník slovenského jazyka — sú vecou srdca nášho jubilanta. Zaiste je to tak preto, že sa nimi uspokojila maliehavá spoločenská potreba a že je v nich uložený jeho vysoký osobný intelektuálny kapitol.

Svedčí sa pri tejto príležitosti spomenúť Š. Peciara ako prispievateľa do nášho časopisu. Napísal doň, najmä do prvých ročníkov, aktuálne články, v ktorých rieši náročnú problematiku česko-slovenských jazykových kontaktov (uvažoval o slovenských ekvivalentoch českých výrazov na *-tko*, o činiateľských menách na *-l*, o skupinách *št*, *šp*, *šk* ako charakteristickej črte slovenčiny). Okrem nich publikoval rozbory beletristických textov z hľadiska jazykovej kultúry, analýzy niektorých frazeologizmov, nespisovných zložení ap. Príspevky sú opreté o solídnu materiálovú bázu a vynikajú dôkladným roztriedením jazykového materiálu a jeho presným rozborom. Minuciózna práca s materiálom, snaha vystopovať v ňom jemné významové odťienky sa však najlepšie ukazuje v jubilantových aspektologických študiách. Tie sú veľkou a závažnou položkou v súpise jeho prác a zároveň cenným príspevkom k objasňovaniu širokého okruhu problémov slovesného vidu.

Veľa času a námahy obetoval jubilant na vykonávanie funkcií v domácich a medzinárodných lingvistických komisiach, na popularizačné a redakčné prá-

ce na učebniciach slovenského jazyka atď. Mnohostranná angažovanosť mu však viditeľne odčerpávala čas aj sily potrebné na realizovanie osobných vedeckých plánov a želaní.

Autora týchto riadkov spájajú s jubilantom navonok neviditeľné zväzky spolupatričnosti ľudí pochádzajúcich z jednej obce či z blízkeho okolia. Práve preto chce „zaviniť Štefku Peciareje“ (hoci sa patrí blaženie poprednému slovenskému jazykovedcovi, kandidátovi filologických vied, PhDr. Štefanovi Peciarovi), aby v dobrom zdraví, ktoré mu bolo do teraz verným sprivedcom, prežil ešte ďalšie desaťročia a aby sa mu už v prvom z nich splnilí všetky plány a túžby.

Ivan Masár

Nemecko-slovenský slovník

(ČIERNA, M. — GÉZE, E. — JURÍKOVÁ, M. — MENKE, E.: Nemecko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 961 s.)

Pri posudzovaní slovníkových diel venujeme v našom časopise pozornosť predovšetkým normatívnej stránke slovenských ekvivalentov. No nemožno obistiť ani základné otázky lexicografického spracovania, najmä ak ide o taký pomerne rozsiahly slovník, ako je recenzovaný slovník kolektívu štyroch autorov.

Z tohto hľadiska je predovšetkým sympatické, že autori sa neuspokojili s mechanickým prepísaním starších slovníkov, ale urobili vhodný výber: vychali staršie, menej používané slová a doplnili nové slová. Je pritom prírodené, že sa opierali o veľké slovníky nemčiny vydané v Nemeckej demokratickej republike i v Nemeckej spolkovej republike. Ohľad na nemčinu vo všetkých štátoch, kde sa nemčina používa, prejavuje sa aj v tom, že pri niektorých špeciálnych nemeckých slovách sa vyznačuje, že ide o slová používané v Rakúsku alebo Švajčiarsku, resp. slová severonemecké alebo juhonenemecké.

Z hľadiska slovenských ekvivalentov treba predovšetkým upozorniť na tendenciu viačvýznamové slová členiť na základné významy, ako je to bežné najmä v jednojazyčných výkladových slovníkoch, ale v rámci týchto významov ešte uvádzat ďalšie významové odťienky, napr. pri hesle *Beschaffenheit* sa ako prvý význam uvádzia ekvivalent *stav*, ale spojenie *körperliche Beschaffenheit* sa prekladá ako *telesná sústava*. Pri trefom význame, ktorého základný ekvivalent je *povaha, ráz*, sa zasa prekladá spojenie *natürliche Beschaffenheit* ako *prirodzenosť (človeka)*.

Pozoruhodné je úsilie nepodliehať nemeckému vzoru, ale uvádzat ekvivalenty používané v slovenčine. Napr. *Langstreckenbomber* sa prekladá ako *strategické bombardovacie lietadlo, Langstreckenrakete* ako *balistická raketa* (teda nie ako *dlhotorúčový bombardér, dlhotorúčová raketa*). Alebo fráza *Rauchen nicht erwünscht* sa neprekladá doslovne (*fajčenie nie je želateľné*), lež ako ekvivalent sa dosadzuje spojenie bežné u nás, totiž *Dakujeme, že nefajčíte.*

Toto úsilia je zrejmé napr. aj pri slovexe *lassen*. Napr. *das lasse ich mir nicht gefallen* sa prekladá voľne *to nepripustím/nedovolím*; *das hätte ich mir nicht träumen lassen* ako o tom sa mi ani nesnívalo, auf ihn lasse ich nichts kommen ako nedopustím naň nič.

Pravda, niektoré ekvivalenty tohto druhu vzbudzujú podozrenie. Nevieme napr. s istotou povedať, či *Ausbilder* je skutočne školiteľ aj v našej sústave výchovy nových vedeckých pracovníkov, či *Bergbauer* je naozaj len vrchár, či *Beschaffungspreis* je len nákupná cena, a nie aj obstarávacia cena (lebo hned vedľa sa uvádzá heslo *Beschaffungskosten* = obstarávacie náklady). *Bibliotheksdiest* pravdepodobne nebude knihovnička služba, ale knižničná služba, *Paarlauf* nebude párová jazda, ale jazda dvojic (športových, tanecných *Panzerkampfwagen* azda nebude len tank, ale aj obrnené vozidlo vo všeobecnosti, *Raumzelle* nebude jednoducho panel, ale panelové bunka).

Stále ešte nedoriešenú otázkou viacvýznamovosti a homonymnosti riešili autori slovníka na základe čisto formálnych, resp. gramatických kritérií. Ak by niektoré slovo v istom význame nemalo všetky gramatické tvary, uvádzá sa ako homonymum. Napr. ¹*Glas — sklo*, ²*Glas — pohár i okuliare*. Z hľadiska významu by bolo skôr výhodnejšie uvádzat *Gläser* (okuliare) ako osobitné heslo. Pritom však pod jediným heslom *Glätte* sa uvádzajú ako osobitné významy 1. *hladkosť*, 2. *uhladenosť*, *vycibrenosť*, 3. pejor. *úlisnosť*, 4. *politúra, email*. Tento štvrtý význam je sémanticky dosť vzdialený od prvých troch, teda mohol by sa vlastne uvádzat ako homonymum, keby sa brali do úvahy aj sémantické kritériá.

Pomerne zriedkavé sú heslá, v ktorých sa neuvádzajú slovenský ekvivalent, ale iba opis. Patria sem napr. *Berichtsjahr* — rok, o ktorom sa podáva správa, *betriebblind* — krátkozraký voči chybám a nedostatkom vo vlastnom podniku, *Betriebsgenoismus* — konanie zamerané len na prospex vlastného závodu, prospechárstvo (tu by sme skoro podľahli nemeckému vzoru a preložili ako *podnikový egoizmus*; ekvivalent *prospechárstvo* sa nehodí na podnik).

Je prirodzené, že naše poznámky sú len útržkovité, náhodné, nie sú založené na hlbšej analýze celého slovníka. Ale aj na ich základe možno povedať, že recenzovaný slovník patrí k dobrým a spoľahlivým slovníkom aj z hľadiska nemeckého lexikálneho materiálu (jeho výberu, spracovania i hodnotenia), aj z hľadiska spracovania slovenských ekvivalentov. Aj z hľadiska normatívnosti slovenčiny je na veľmi dobrej úrovni.

Ján Horecký

Nový dvojjazyčný frazeologický slovník

(SMIEŠKOVÁ, E. — SIMOVÁ, E.: Slovensko-maďarský frazeologický slovník Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 152 s.)

Rad frazeologických slovníkov, ktoré vydáva Slovenské pedagogické nakladateľstvo ako pomôcku pre školy, ale aj pre širší okruh záujemcov, sa

rozšíril o ďalší, v poradí už štvrtý slovník. Po *Malom frazeologickej slovníku* E. Smieškovej (1. vyd. 1974, *Nemecko-slovenskom frazeologickej slovníku* (1. vyd. 1979), *Maďarsko-slovenskom frazeologickej slovníku* (1. vyd. 1980) dostáva používateľ (predovšetkým maďarský) do rúk *Slovensko-maďarský frazeologickej slovník*, ktorého autorkami sú E. Smiešková a E. Símová. Autorky si kládli za úlohu predstaviť frazeologizmy z rozličných štýlov a žánrov i rozličného časového vymedzenia — novšie vrátane slango-vých aj staršie frazeologizmy ľudového pôvodu, časté u slovenských klasikov. Sleduje sa tým cieľ, aby slovník slúžil ako pomôcka pre maďarského používateľa pri čítaní dennej tlače, pri bežnej rečovej komunikácii, pri čítaní súčasnej aj staršej beletrie.

Z lexikografického hľadiska treba oceniť možnosť dobrej orientácie v slovníku, úsporné, alebo výstižné spracovanie väčšiny hesiel. Slovník je založený na princípe ekvivalence; popri maďarskej ekvivalentnej jednotke sa však uvádzajú aj stručné vysvetlenie významu príslušného frazeologizmu. Ak neexistuje maďarský ekvivalent, heslo obsahuje iba vysvetlenie významu. Napr. *vytrieť (pretrieť) niekomu fúzy* expr. — *Keresztlöházza valakinek a terveit, becsap valakit*. V slovníku sa bohatu dokumentuje synonymia frazeológie. Osobitne oceňujeme prehľadné súhrnné heslá, v ktorých sú zhrnuté rady zväčša synonymných prirovnania (napr. pri heslach *biely, červený, chudý* ap.).

Používateľa *Slovensko-maďarského frazeologickejho slovníka* môže na prvý pohľad upútať skutočnosť, že hoci obidva jazyky sú typologicky rozdielne a vo svojej gramatickej stavbe aj v lexike sa dosť podstatne odlišujú, konfrontácia frazeológie svedčí nielen o rozdieloch (v motivácií, v gramatickom stvárnení, v miere konkrétnosti — abstraktnosti vyjadrenia), ale aj o značných zhodách. Výrazné zhody sú v časti staršej frazeológie vrátane tzv. europeizmov, ktoré sú spoločným kultúrnym dedičstvom viacerých jazykov i jazykových skupín. Ak berieme do úvahy, že pri konfrontačnom výskume frazeológie, ktorého výsledky sú vtelené aj v dvojjazyčnom frazeologickej slovníku, možno zistíť isté typy ekvivalentov (pcrov. v rusko-slovenskom aspekte typy, ktoré zistuje E. Kučerová: K voprosu o súostaviteľnom izučení frazeologizmov. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 107—114), vidíme, že pri europeiznoch ide najčastejšie o absolútne zhodné ekvivalenty. Napr. *priſt na amen hovor*. — *epp az ámenre érkezett; dostať sa do niečoho ako Pilát do kréda, žart*. — *belekerül, mint a Pilátus a krédőba*. Pomerne časté sú aj ekvivalenty, ktoré sú významovo celkom zhodné a odlišujú sa len v jednom komponente. Napr. *poznať niekoho ako starý gros — ismeri, mint a rossz pénzt*.

Iný typ predstavujú ekvivalenty, ktoré sa z hľadiska významu celkom kryjú, ale skladajú sa na inej motivácii, ich komponenty sa líšia. Napr. *obja-viť Ameriku iron*. — *feltalálta a spanyolviaszt; dostať sa z blata do kaluže — cseberböl a vödörbe; na hrubé vrece hrubá záplata — amelyen a mosdó, olyan a törülköző*. Práve toto je oblasť, kde sa najviac ukazuje umenie autoriek slovníka nachádzajúca za slovenské frazeologizmy vhodné a aj štýlisticky primerané maďarské ekvivalenty. Keď sa v konkrétnych prípadoch stane, že frazeologizmus motivačne i svojimi komponentmi zhodný má v maďarčine iný význam, v príslušných heslach sa na tento jav upozorňuje. Napr. pri hesle *drevo* je i frazeologizmus *nosiť (vozit) drevo do hory* — *Dunába hordá*.

vizet; zároveň sa poukazuje ná to, že maďarská fráza *erdőre visz (hord.)* a fát má význam: *jeho dar je zbytočný, jeho pomoc je zbytočná*, teda nie: *robí zbytočnú prácu*.

Keď v maďarčine nejestvuje celkom adekvátny ekvivalent, používa sa, ako sme už spomenuli, alebo len výklad, alebo sa za osobitnou typografickou značkou dáva približný ekvivalent. Približný ekvivalent sa niekedy uvádza aj navyše popri základnom ekvivalentu. Napr. maď. *dostať, dať, vedieť ap.* *figu borovú (drevenú) hovor. expr. — kap (ad, tud) egy nagy semmit (kutya-gumit) ≈ nesze semmi, fog meg jó!*

V Slovensko-maďarskom frazeologickom slovníku sa odkazy používajú úsporne, variantné frazeologizmy sa väčšinou uvádzajú samostatne. Je to lexiskografická zásada, ktorá má svoje výhody aj nevýhody. Časté odkazovanie je pre používateľa zátažou, čiže z tohto hľadiska treba s uvedenou zásadou súhlasíť. Samostatné uvádzanie variantov nepôsobí rušivo a fakt, že ide o variantné frazeologizmy, je zrejmý z toho, že maďarský ekvivalent je pri obidvoch slovenských frázach rovnaký. Napr. maďarský ekvivalent *szedi a sátorfáját* sa uvádza aj pri slovenskom frazeologizme *zobrat (vziať si, zbalíť si) svojich sedem (päť) slivák (a ist)* aj pri frazeologizme *balíť (zabalíť) kufre*. Šetrenie odkazmi však niekedy ochudobňuje maďarského používateľa o informáciu o zameniteľných častiach (variantoch) slovenského frazeologizmu. Napr. pri hesle *britva* sa za frazeologizmus *topiaci sa aj britvy chytá* uvádza maďarský ekvivalent a *vízbenfűlő a szalmaszálhoz is kapcod* (t. j. *topiaci sa aj slamky chytá*), ale nijako sa tu nenaznačuje, že tento maďarský ekvivalent má v slovenčine aj absolútne zhodný náprotivok; frazeologizmus *topiaci sa aj slamky chytá* sa totiž vyskytuje pri hesle *slamka*, z hesla *britva* sa nedozvieme, že slová *britva* a *slamka* môžu vystupovať ako zameniteľné časti frazeologizmu.

V prekladových slovníkoch vrátane frazeologických autori majú zvyčajne tendenciu uviesť v cieľovom jazyku viac ekvivalentov, aby poskytli používateľovi možnosť výberu (prekladový slovník teda zvyčajne nikdy nie je ani nemôže byť symetrický). Keď sa táto tendencia uplatňuje s mierou, nemožno proti nej nič namietať. Aj autorky Slovensko-maďarského frazeologického slovníka pristupovali k uvádzaniu viacerých ekvivalentov pri jednom slovenskom frazeologizme uváživo. Našli sme však niekolko prípadov svedčiacich o tom, že niektorý z uvádzaných variantných ekvivalentných maďarských frazeologizmov má v slovenčine motivačne aj významovo bližší náprotivok, než je frazeologická jednotka, ktorá sa uvádza v heslovom slove ako východisková. Napr. za frazeologizmus *utriec niekomu gamby (ústa, pysk)* expr. sa uvádzajú frazeologizmy *lóvá tesz valakit, kibabrál valakivel*. Maďarský frazeologizmus uvedený na druhom mieste má v slovenčine presný náprotivok (absolútny ekvivalent) *vybabrat s niekým* a vyhovoval by lepšie pri tejto fráze; to sa však zo slovníka nemôžeme dozvedieť, lebo tento frazeologizmus v slovníku nie je. Za frazeologizmus *mať sa ako prasa v žíte* hovor. sa uvádza ako maďarský ekvivalent iba frazeologizmus *él, mint Marci Hevesen*, hoci práve sem by skôr patrila ako variant aj frazeologická jednotka *úgy él, mint süket disznó a búzában*, ktorá je zachytená ako variantný ekvivalent len za frazeologizmus *mať sa ako červik v syre*.

Spomenuté nedostatky sa týkali ekvivalentov uvádzaných na druhom miest-

te. Nijako neznižujú celkovú dobrú úroveň a užitočnosť slovníka, ani úctyhodnú prácu, ktorú autorky vykonali pri konfrontácii slovenskej a maďarskej frazeológie. Možno predpokladať, že *Slovensko-maďarský frazeologickej slovník* bude dobre informovať maďarského používateľa o slovenskej frazeológií a poskytovať mu pri jej adekvátnom prelmočovaní do maďarčiny cenné služby.

Klára Buzássyová

SPYTOVALI STE SA

Čajítko = čajenka. — S. M. z Bratislavы nám napísala: „Kúpila som si v obchode Domáce potreby šikovnú pomôcku na prípravu čaju. Je to akési kryté sitko z plastu, ktoré sa naplní čajovými lístkami a ponorí do vriacej vody. Výrobok pochádza z Pardubíc a podľa označenia na vrecúšku sa volá čajítko. Ako sa má správne nazývať po slovensky? Nemohol by to byť napr. čajniček?“

Názov *čajniček* by na tento cieľ nebol vhodný, lebo je to vlastne zdobnená podoba slova *čajník* pomenúvajúceho nádobu, v ktorej sa čaj varí alebo podáva.

Pomôcky na prípravu čaju existovali aj dávnejšie. Bývali zo striebra alebo z nehrdzavejúcich kovov a mali tvar vajíčka, ktoré sa v prostredku dalo rozskrutkovať na dve časti, aby ich bolo možné naplniť čajovými lístkami. Názov tejto pomôcky — *vajíčko na čaj*, resp. *čajové vajíčko* — bol motivovaný jej tvarom.

Pri hľadaní výstižného jednoslovného pomenovanie za český názov *čajítko* treba vychádzať z pomenovaní vecí, v ktorých sa niečo uchováva, do ktorých sa niečo vkladá, a analogicky podľa nich ustaliť vyhovujúci názov. V slovenčine jestveje niekoľko pomenovaní na označenie takýchto vecí, napr. *peňaženka* (taštička na úschovu peňazí), *pudrenka* (ozdobné puzdro na púder), *kľúčenka* (puzdro na kľúče). Uvedené názvy sú utvorené príponou *-enka* od podstatných mien *peniaze*, *púder*, *kľúče*. Rovnako možno zo slova *čaj* a prípony *-enka* utvoriť pomenovanie *čajenka*, vhodne korešpondujúce s účelom, na ktorý je táto kuchynská pomôcka určená.

Podstatným menom *čajenka* sa rozšíri rad slov odvodených od slova *čaj*: *čajový* (pochádzajúci z čaju), *čajník* (speciálna nádoba na varenie alebo na podávanie čaju), *čajovar* (nádoba slúžiaca na varenie čaju), *čajovka* (čajová ruža, resp. druh údeniny), *čajovňa* (miestnosť, kde sa pije čaj, napr. v Japonsku), *čajovník* (krík, ktorého upravené lístie sa používa na varenie čaju) a ľ.

Eva Risová

NAPÍSALI STE NÁM

Muráň — muránsky, Huta — Huťan, nie Hutník

Muráň je strediskom obcí, ktoré majú v názve prívlastok *muránsky*: *Muránska Lehota*, *Muránska Dlhá Lúka*, *Muránska Huta*. Podobne i vzdialenejšia *Muránska Zdychava*. Z Muráňa do Revúcej možno cestovať i vlakom. Tabuľa na železničnej stanici medzi nimi (a je celkom nová) oznamuje, že je to *Muránská Dlhá Lúka* — v uvedenom názve sú dve pravopisné chyby.

V Slovenskej gramatike E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca nachádzame pravidlá, podľa ktorých túto nespisovnú podobu slova opravíme:

1. Spoluholásky sú v tvaroch tohto istého slova alebo v slovách odvozených od jedného základu podľa istého poriadku striedajú. — V našom prípade ide o striedanie *ň/n* pri tvorení príavných mien príponou *-ský*: *Muráň + ský -ň/n — muránsky*. Podobne: *Plzeň — plzenský, Krieváň — krievánsky, Kuchynia — kuchynský*.

2. V slovenskom jazyku platí rytmický zákon, ktorý hovorí, že v tom istom slove bezprostredne po sebe nemôžu byť dlhé slabiky. Ak by takýto prípad mal nastat, nasledujúca slabika (obyčajne príponová) sa kráti — ide o rytmické krátenie. — Teda: *Muráň + -ský — muránsky, Krieváň + -ský — krievánsky*. Z uvedeného vyplýva, že spisovný názov obce a železničnej stanice je *Muránska Dlhá Lúka*.

Muránske, dlhohľúcke a lehotské nárečia patria k tzv. mäkkému nárečovému severu Muránskej doliny (porov. podla prof. Š. Tóbika). To vysvetluje aj výslovnosť mäkkej spoluholásky *ň* v slove *muránsky*. V muránskom nárečí sa nedodržiava ani rytmický zákon, o čom svedčia mnohé príklady (*ďevátari, páťa, urosnútia, biele*).

Pre nárečie Muránskej Huty je typický svojský prízvuk, napr. v tejto nárečovej oblasti je častejší názov *Muraňská Huta*, kde prípona *-ská* je nielen dlhá, ale aj prízvučná.

V súvislosti s pomenovaním obce *Muránska Huta* sa Muránčania dopúšťajú chyby, keď jej obyvateľov nazývajú *Hutníkmi*. Ak opäť siahneme po Slovenskej gramatike, dozvieme sa, že obyvateľské mená v danom prípade sa tvoria príponou *-an*. Príponou *-nik* sa tvoria mená osôb podľa zamestnania. Obyvateľ Muránskej Huty je teda *Huťan*. Dochádza tu k alternácii *t/f*. Pri tvorení prechýlenej podoby od tvarov mužského rodu a pri tvorení príavných mien sa tu používajú osobitné prípony *{-ianka, -iansky}*: *Hut-ianka — hut-iansky*.

Ružena Svoreňová, Revúca

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV. Ročník 16, 1982, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1982.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

Cena Kčs 3,—

